Από το καταφύγιο του Χίτλερ έως το Διαδίκτυο: Μία συζήτηση του Παύλου Μαραγκού με τον ιστορικό Richard J. Evans

Σε έναν κόσμο που κατακλύζεται από την δύναμη της πληροφορίας, οι θεωρίες συνωμοσίας έχουν αποκτήσει τη δική τους δυναμική, εισχωρώντας σε κάθε γωνιά του δημόσιου λόγου. Κατά καιρούς, μπορεί να είναι ελκυστικές, να αιχμαλωτίζουν το μυαλό πολλών, αλλά κάτω από τη γοητεία τους κρύβεται ένα σκοτεινό και επικίνδυνο μονοπάτι.

Ο Richard J. Evans, γνωστός ιστορικός για την ειδίκευσή του στη σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία, ιδιαίτερα τη γερμανική ιστορία και την ιστορία της ναζιστικής Γερμανίας, εκδίδει τον Οκτώβριο του 2020 το βιβλίο του, *The Hitler Conspiracies*: *The Third Reich and the Paranoid Imagination* το οποίο εμβαθύνει στη σφαίρα των ιστορικών θεωριών συνωμοσίας, εξετάζοντας τη γένεση, την εξέλιξη και τον αντίκτυπό τους στην κατανόησή μας για το παρελθόν.

Σκοπός του *The Hitler Conspiracies*: *The Third Reich and the Paranoid Imagination* είναι να αναλύσει κριτικά αλλά και να καταρρίψει τις θεωρίες συνωμοσίας που έχουν αναδυθεί γύρω από τον Αδόλφο Χίτλερ και το ναζιστικό καθεστώς, διερευνώντας παράλληλα τον τρόπο με τον οποίο έχουν διαστρεβλωθεί τα ιστορικά γεγονότα. Ο Richard J. Evans στοχεύει στο να προσφέρει στους αναγνώστες μια εμπεριστατωμένη οπτική της ιστορίας του Τρίτου Ράιχ και να τονίσει τη σημασία της ιστορικής γνώσης που βασίζεται σε αξιόπιστες πηγές και έρευνα και όχι σε φανταστικούς μύθους και παρανοήσεις.

Σε αυτή την συζήτηση, είχαμε την ευκαιρία να εμβαθύνουμε στον κόσμο των θεωριών συνωμοσίας υπό την καθοδήγηση του Sir Richard J. Evans. Από τα αφηγήματα που συσκότισαν την ιστορία του Hitler και του Γ’ Ράιχ, μέχρι τον σύγχρονο ιστό της παραπληροφόρησης στο ψηφιακό τοπίο, ερευνούμε την εξέλιξη αυτών των θεωριών συνωμοσίας και τον ισχυρό αντίκτυπο που έχουν στην σύγχρονη κοινωνία.

Π. Μαραγκός: Μπορείτε να μας δώσετε μία γενική εικόνα όσον αφορά στα κύρια θέματα τα οποία ερευνάτε στο βιβλίο σας;

R. J. Evans: Το βιβλίο είναι μια μελέτη των θεωριών συνωμοσίας που αφορούν τον Χίτλερ και το

Τρίτο Ράιχ. Το έγραψα γιατί καθώς ολοκλήρωνα τον τρίτο και τελευταίο τόμο της τριλογίας μου για τη Ναζιστική Γερμανία, παρατήρησα μια αξιοσημείωτη αύξηση σε αυτές τις θεωρίες συνωμοσίας, τόσο στις παλιές όσο και στις νέες. Για παράδειγμα, από τις αρχές του αιώνα υπάρχουν όλο και περισσότερα βιβλία, άρθρα και τηλεοπτικά προγράμματα από ό,τι τα προηγούμενα 55 χρόνια, που ισχυρίζονται ότι ο Χίτλερ επέζησε από το καταφύγιο του Βερολίνου και πήγε να ζήσει στην Αργεντινή. Αυτό μου φάνηκε ότι άξιζε να το διερευνήσω, τόσο από μόνο του ως θεματική όσο και ως προσπάθεια να κατανοήσω τις θεωρίες συνωμοσίας γενικότερα.

Π. Μαραγκός: Πώς προσεγγίσατε την έρευνα του βιβλίου, *The Hitler Conspiracies*: *The Third Reich and the Paranoid Imagination* και σε ποιες πηγές βασιστήκατε ώστε να αναλύσετε τις θεωρίες συνωμοσίας γύρω από τον Χίτλερ και το Γ' Ράιχ;

J. Evans: Η αλήθεια είναι ότι διάβασα όσο πιο πολύ γινόταν σχετικά με αυτές τις θεωρίες συνωμοσίας, τόσο βιβλία όσο και άρθρα, ενώ παράλληλα χρησιμοποίησα ως πηγές τηλεοπτικά προγράμματα και δελτία ειδήσεων.

Π. Μαραγκός: Ποιο ρόλο έχουν διαδραματίσει οι θεωρίες συνωμοσίας στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης για τον Αδόλφο Χίτλερ και το ναζιστικό καθεστώς;

J. Evans: Ο αριθμός των ανθρώπων που πιστεύουν σε θεωρίες συνωμοσίας, για παράδειγμα ότι ο Χίτλερ και οι Ναζί ξεκίνησαν την πυρκαγιά του Ράιχσταγκ το 1933 με σκοπό να αναστείλουν τις πολιτικές ελευθερίες (στην πραγματικότητα ήταν έργο ενός μοναχικού εμπρηστή), έχει σαφώς αυξηθεί. Σε αυτή την περίπτωση, οι θεωρίες συνωμοσίας έχουν πείσει πολλούς ανθρώπους, αν και όχι ακόμα την πλειοψηφία, ότι οι Ναζί ήταν έξυπνοι και πολυμήχανοι υποκινητές και συνωμότες. Στην περίπτωση της υποτιθέμενης απόδρασης του 1945, ο Χίτλερ εμφανίζεται, πάλι, ως ένας πολύ έξυπνος άνθρωπος που ξεγέλασε τον κόσμο. Όλες αυτές οι θεωρίες κάνουν τους Ναζί να φαίνονται πιο πονηροί και ευφυείς από ό,τι ήταν στην πραγματικότητα κάτι το οποίο οδηγεί σε μια ανησυχητική τάση να τους θαυμάζουμε για την υποτιθέμενη εφευρετικότητά τους.

Π. Μαραγκός: Πώς ισορροπείτε μεταξύ της ιστορικής ακρίβειας και της ενασχόλησης με θεωρίες συνωμοσίας που δεν διαθέτουν ουσιαστικά αποδεικτικά στοιχεία;

J. Evans: Ζούμε σε μια εποχή στην οποία η πίστη στις θεωρίες συνωμοσίας ενδυναμώνεται μέρα με τη μέρα. Μεγάλοι λαϊκιστές πολιτικοί, όπως ο Ντόναλντ Τραμπ, υπονομεύουν την αλήθεια, την εμπιστοσύνη σε επιχειρήματα που βασίζονται σε στοιχεία και απορρίπτουν της ιδέα της ουδετερότητας και της αντικειμενικότητας. Η ιστορική ακρίβεια και πέρα από αυτό, η εμπιστοσύνη στη δυνατότητα αντικειμενικής γνώσης, είναι απαραίτητα στοιχεία για μια δημοκρατική και καλά οργανωμένη κοινωνία που μπορεί να αντιμετωπίσει επιτυχώς τις τεράστιες προκλήσεις που

αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα σήμερα.

Παύλος Μαραγκός: Κατά τη διάρκεια της έρευνάς σας, ήρθατε αντιμέτωπος με θεωρίες συνωμοσίας που ήταν ιδιαίτερα αναπάντεχες ή άγνωστες στο παρελθόν; Πώς συνέβαλαν στην κατανόηση της συγκεκριμένης εποχής;

J. Evans: Η θεωρία ότι ο Χίτλερ επέζησε από το καταφύγιο ήταν νέα για μένα. Ήταν εκπληκτικό να βλέπει κάποιος το πού μπορούσαν να φτάσουν οι υποστηρικτές του, είτε διαστρεβλώνοντας, είτε κατασκευάζοντας στοιχεία, με σκοπό να την «αποδείξουν». Κατά τα άλλα, όταν εμβαθύνω σε πιο γνωστές θεωρίες συνωμοσίας όπως στο αντισημιτικό προϊόν πλαστογραφίας «Τα Πρωτόκολλα των Πρεσβύτερων (Σοφών) της Σιών» ή στην ιδέα ότι ο γερμανικός στρατός «μαχαιρώθηκε πισώπλατα» από τους Σοσιαλιστές και τους Εβραίους το 1918, συμπεραίνω ότι οι θεωρίες συνωμοσίας είχαν μικρότερη επιρροή από ό,τι πιστεύεται γενικά ότι ίσχυε.

Π. Μαραγκός: Στο βιβλίο σας, *The Hitler Conspiracies*: *The Third Reich and the Paranoid Imagination* ερευνήσατε θεωρίες συνωμοσίας γύρω από τον Αδόλφο Χίτλερ και το Τρίτο Ράιχ. Υπάρχουν παραλληλισμοί ή ομοιότητες μεταξύ των ιστορικών θεωριών συνωμοσίας που εξετάσατε και των θεωριών συνωμοσίας που κυκλοφορούν σήμερα;

J. Evans: Καθώς διεξήγαγα την έρευνά μου, κατέστη σαφές ότι οι θεωρίες συνωμοσίας τείνουν να λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο: αγνοούν κεντρικά ζητήματα υπέρ της προβολής περιφερειακών και δευτερευόντων αποδεικτικών στοιχείων. Είναι γεμάτες εικασίες και υπονοούμενα, ενώ προσπαθούν να δυσφημίσουν ιστορικούς, δημοσιογράφους και μάρτυρες που στέκονται ενάντια σε αυτές τις θεωρίες. Βασίζονται στη λογική ότι οτιδήποτε συμβαίνει είναι αποτέλεσμα ενεργειών κάποιου που επεδίωκε το συγκεκριμένο αποτέλεσμα, εξαλείφουν δηλαδή τον παράγοντα «τύχη» και μαζί το ενδεχόμενο να κατανοήσουν τα γεγονότα με τρόπο που να βγάζει νόημα και ούτω καθεξής.

Π. Μαραγκός: Κατά την πανδημία του COVID-19 γίναμε μάρτυρες της εμφάνισης πολυάριθμων θεωριών συνωμοσίας που σχετίζονται με τον ιό, την προέλευσή του, ακόμη και την αποτελεσματικότητα των εμβολίων. Πώς αξιολογείτε τον αντίκτυπο αυτών των θεωριών συνωμοσίας στη δημόσια υγεία αλλά και στην κοινωνία συνολικά;

J. Evans: Η επιρροή των θεωριών συνωμοσίας σχετικά με την πανδημία του COVID-19 με τη χρήση καραντίνας και του «lockdown», αλλά και ειδικότερα όσον αφορά στα εμβόλια, ήταν εντελώς αρνητική. Αυτές οι θεωρίες έχουν προωθήσει την εξάπλωση και τον αντίκτυπο του ιού, θέτοντας αμφιβολίες, τόσο για τις ιατρικές και επιστημονικές εξηγήσεις, όσο και για την εφαρμογή προληπτικών μέτρων.

Π. Μαραγκός: Το διαδίκτυο και οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στη διάδοση θεωριών συνωμοσίας. Πώς αξιολογείτε την επιρροή των ψηφιακών τεχνολογιών στη διάδοση αυτών των θεωριών και ποιες προκλήσεις παρουσιάζει αυτό όσον αφορά στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης;

J. Evans: Όντως, το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν συμβάλει τα μέγιστα στην διάδοση θεωριών συνωμοσίας. Σε μεγάλο βαθμό είναι ανεξέλεγκτα και δεν υπόκεινται σε λογοκρισία, παρακάμπτοντας με αυτόν τον τρόπο τους παραδοσιακούς διαμορφωτές κοινής γνώμης, όπως τους συντάκτες εφημερίδων και περιοδικών, τους εκδότες, τους ραδιοφωνικούς και τηλεοπτικούς παραγωγούς, και πάει λέγοντας. Επιτρέπουν σε ανθρώπους που προηγουμένως ήταν απομονωμένοι και περιθωριοποιημένοι, να συνδεθούν μεταξύ τους με βάση αστήριχτες θεωρίες και να πείσουν τον εαυτό τους ότι λένε την αλήθεια. Διευκολύνεται με αυτόν τον τρόπο η διάδοση αντιεπιστημονικών και παράλογων απόψεων που υπονομεύουν την εμπιστοσύνη στην αντικειμενική γνώση, η οποία αποτελεί το θεμέλιο μιας ορθολογικής κοινωνίας.

Π. Μαραγκός: Ο γραμματισμός στα μέσα μαζικής επικοινωνίας (media literacy) και η κριτική σκέψη προωθούνται ως σημαντικά εργαλεία για την καταπολέμηση των θεωριών συνωμοσίας. Εσείς τι συστήνετε στους ανθρώπους ώστε να διασφαλίζουν την εγκυρότητα της ενημέρωσης τους;

J. Evans: Εμπιστευτείτε επιστημονικά διαπιστευμένους ειδικούς, ελέγξτε τις πηγές παραπληροφόρησης που ισχυρίζονται ότι είναι αληθινές, ελέγξτε από πού προέρχονται οι ιδέες και ποιος τις διαδίδει.

Π. Μαραγκός: Ιστορικά, οι θεωρίες συνωμοσίας έχουν χρησιμοποιηθεί από αυτούς που βρίσκονται στην εξουσία, με σκοπό τη χειραγώγηση και την προπαγάνδα. Πώς μπορούμε να κάνουμε διάκριση μεταξύ της ανησυχίας που προκαλείται από την μυστικότητα και την κατάχρηση της εξουσίας από τη μία, και των αβάσιμων θεωριών συνωμοσίας που στερούνται αποδεικτικών στοιχείων από την άλλη;

J. Evans: Τα αυταρχικά καθεστώτα, συχνά χρησιμοποιούν θεωρίες συνωμοσίας για να δυσφημήσουν τους πραγματικούς ή φανταστικούς αντιπάλους τους και να συντρίψουν τις πολιτικές ελευθερίες στο όνομα της υπεράσπισης της κοινωνίας. Η χρήση μιας θεωρίας συνωμοσίας από τον Χίτλερ το 1933, που είχε ως στόχο την αναστολή των πολιτικών ελευθεριών, είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που υποτίθεται ότι νομιμοποίησε τη σύλληψη χιλιάδων κομμουνιστών και σοσιαλιστών. Ότι δηλαδή οι κομμουνιστές ήταν υπαίτιοι για την πυρκαγιά του Ράιχσταγκ, ένας ισχυρισμός για τον οποίο δεν υπήρχε ούτε ίχνος αποδεικτικών στοιχείων. Πρέπει να αμφισβητήσουμε τον φαινομενικό ορθολογισμό

και την αληθοφάνεια αυτών των θεωριών, και να επιμείνουμε σε έναν βαθμό διαφάνειας από το Κράτος, η οποία μαζί με την πρωταρχική σημασία των πολιτικών ελευθεριών, αποτελούν θεμέλιο για μια ελεύθερη κοινωνία.

Στη συζήτηση που εκτυλίχθηκε κατά τη διάρκεια της συνέντευξής μας με τον Richard J. Evans, το βιβλίο του «The Hitler Conspiracies: The Third Reich and the Paranoid Imagination» λειτούργησε ως στοιχείο που συνέδεσε τα αφηγήματα σχετικά με τον Hitler και το Γ' Ράιχ, αλλά και τη λειτουργία των θεωριών συνωμοσίας με το παρόν.

Η συζήτηση επεκτάθηκε πέρα από τα όρια της ιστορίας για να αντιμετωπίσει τη σημερινή εξάπλωση της παραπληροφόρησης. Οι οξυδερκείς παρατηρήσεις του Richard J. Evans υπογράμμισαν τις συσχετίσεις των δύο εποχών- την επίμονη ανθρώπινη τάση να παλέψει με το άγνωστο και τα διαρκώς εξελισσόμενα μέσα μέσω των οποίων διαδίδονται οι θεωρίες συνωμοσίας.

Ο Παύλος Μαραγκός είναι δημοσιογράφος, απόφοιτος του τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού με MSc Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.